

KOMUNÁLNÍ VOLBY VE STATUTÁRNÍM MĚSTĚ LIBERCI VE DRUHÉ POLOVINĚ 19. STOLETÍ

Barbora Dietrichová

1 Úvod

Jedním z významných výdobytků revoluce z let 1848/1849 byla změna správního systému v habsburské monarchii, kdy byl odstraněn starý systém patrimoniální správy a byla zavedena dvojkolejnost veřejné správy. V rámci tohoto nového systému se o výkon veřejné správy dělily státní úřady s úřady nově vzniknuvší obecní samosprávy.¹ Zvláštní postavení v hierarchii územní samosprávy zaujímal statutární města. Ta se neřídila Prozatímním obecním zřízením a později vydaným obecním zřízením a řádem volebním² tak jako všechny ostatní obce, ale svými vlastními statuty. V roce 1850, kdy tento nový systém začal fungovat, se statutárními městy v českých zemích staly Praha, Brno, Opava, Liberec a Olomouc. Postupně se počet statutárních měst v českých zemích zvyšoval, avšak jen na Moravě a ve Slezsku, kde se dalšími statutárními městy staly Jihlava, Znojmo, Kroměříž, Uherské Hradiště, Frýdek a Bílsko.³

Není zcela jasné, na základě jakého principu některá města zvláštní statut získala a jiným obcím, které o něj také žádaly, udělen nebyl. Pouze Praze, Brnu a Opavě byl statut udělen automaticky jakožto zemským hlavním městům. V souvislosti s nárokem na udělení statutu se hovoří o „významných“ městech, ale už není specifikováno, jaké přesně jsou atributy pro to, aby město mohlo být považováno za významné a tudíž hodné získání zvláštního statutu.⁴ Faktem ovšem zůstává, že statutární města měla privilegovanější

¹ HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – JANÁK, Jan – DOBEŠ, Jan: *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*. Praha 2005, s. 273.

² V roce 1863 byl vydán nový obecní řád pro Slezsko, v roce 1864 pro Čechy a Moravu. Tamtéž, s. 298–300.

³ KLADIWA, Pavel – POKLUDOVÁ, Andrea – KAFKOVÁ, Renata: *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850–1914*. II. díl, 1. svazek. *Muži z radnice*. Ostrava 2008, s. 47.

⁴ Určitou představu o tom, která města mohla zvláštní statut obdržet, lze nalézt ve druhém díle publikace *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, kde Jiří Klabouch zpracoval kapitolu o lokální správě v Předlitavsku. Zde tvrdí, že „...rakouský systém zvláštních statutů nena-

postavení než nestatutární obce, což se projevilo především tím, že na rozdíl od nestatutárních obcí nebyla podřízena okresnímu úřadu, ale přímo místodržitelství a jejich autonomie byla posílena již zmiňovanými statuty. A právě tyto statuty jsou stěžejním pramenem pro výzkum statutárních měst a jen vzájemnou komparací vývoje jednotlivých měst a nastavení jejich zvláštních statutů lze vyvozovat obecněji platné závěry pro fungování statutárních měst.

Moderní výzkum (nejen) statutárních měst lze rozdělit na zemském principu, tedy na Čechy, Moravu a Slezsko. Hlavními centry výzkumu obecních samospráv je Masarykova univerzita v Brně, kde se tématu věnují především Jiří Malíř a Lukáš Fasora a Ostravská univerzita, kde je tento výzkum soustředěn kolem historika Pavla Kladiwy. Z těchto pracovišť vzešla nejvýznamnější díla týkající se obecních samospráv ve druhé polovině 19. století.⁵ Z tohoto důvodu jsou tedy pomocí moderní metodologie,⁶ jež se k výzkumu obecních samospráv používá, zpracována jen moravská a slezská města a situace v českých městech je zmiňována jen okrajově pro potřeby komparace na určitých místech. V Čechách takový systematický výzkum jako v Brně a Ostravě téměř neprobíhá a pokud podobná díla vznikla, tak se jedná spíše o jednotlivé výjimky.⁷ Podobným způsobem jako v případě moravských či slezských měst není tedy zpracováno fungování obecní samosprávy v posledních desetile-

vazuje mechanicky na rozdíly mezi jednotlivými kategoriemi měst z doby před revolucí," a že počet měst se samosprávným statutem byl v jednotlivých zemích habsburské monarchie velmi rozdílný. Určité společné znaky ale tato města přece jen měla, když dle Klaboucha se statutárními městy stávala nejlidnatější centra, jež měla charakter velkoměsta a členěnou sociální strukturu. KLABOUCH, Jiří: *Die Lokalverwaltung in Cisleithanien*. In: WANDRUSZKA, Adam – URBANITSCH, Peter (eds.): *Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Band II. Verwaltung und Rechtswesen*. Wien 1975, s. 289.

⁵ Těmito díly jsou především tato: FASORA, Lukáš: *Svobodný občan ve svobodné obci? Občanské elity a obecní samospráva města Brna 1851–1914*. Brno 2007; KLADIWA, Pavel: *Obecní výbor Moravské Ostravy 1850–1913. Komunální samospráva průmyslového města a její představitelé* (dále jen *Obecní výbor Moravské Ostravy*). Ostrava 2004; KLADIWA, Pavel – POKLUDOVÁ, Andrea – KAFKOVÁ, Renata: *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850–1914*. 1.–2. díl. Ostrava 2008–2009.

⁶ Tato nová metodologie, jež vzešla z německého prostoru (univerzity ve Frankfurtu a Bielefeldu), spočívá ve skloubení výzkumu urbanizace a vývoje občanské společnosti, tedy dvou stěžejních fenoménů 19. století, kterým do té doby nebylo věnováno tolik pozornosti, anebo byly zkoumány odděleně. KLADIWA P. – POKLUDOVÁ, A. – KAFKOVÁ, R.: *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850–1914*. II. díl, 1. svazek. *Muži z radnice*. Ostrava 2008, s. 21.

⁷ Mezi tyto výjimky lze zařadit díla: ČOPÍK, Jan: *Proměny a kontinuita české komunální politiky. Územní samospráva v nové době (1850–2010)*. Díl I – do roku 1945. Praha 2014; VOBOŘIL, Jan: *Vlivní muži pražských předměstí. Komunální elity v Karlíně a Libni v letech 1861–1914*. Praha 2017.

tích existence habsburské monarchie ani v jediných dvou českých statutárních městech tehdejší doby, v Praze⁸ a Liberci.⁹

Tato studie je příspěvkem k výzkumu obecní samosprávy v 19. století ve statutárním městě Liberci, v níž je pozornost věnována především nastavení volebního systému pro obecní volby, a jak se poté promítl do praxe, tedy především kolik obyvatel mohlo v těchto volbách volit, jaká byla volební účast apod. Výsledky této analýzy, jež je obecně jedním z trendů v rámci výzkumu obecních samospráv ve druhé polovině 19. století, jsou pak komparovány s dalšími statutárními městy (v jednom případě i s nestatutárním městem) a snahou studie je tedy zasadit situaci v Liberci do širšího kontextu v rámci celých českých zemí.

⁸ K dějinám Prahy vyšlo pochopitelně vícero děl, jedná se ale především o velká přehledová díla mapující dějiny města od nejstarších dob téměř po současnost, kde tak není tolik prostoru věnovat se detailněji problematice obecní samosprávy ve druhé polovině 19. století, tak jako je to možné v případech výše zmíněných děl pro moravská a slezská města. Viz např. JANÁČEK, Josef: *Malé dějiny Prahy*. Praha 1967; LÁNÍK, Jaroslav – VLK, Jan a kol.: *Dějiny Prahy II*. Praha a Litomyšl 1998; LEDVINKA, Václav – PEŠEK, Jiří: *Praha*. Praha 2000. Podrobnější informace k fungování obecní samosprávy v Praze lze nalézt ve sborníku: LEDVINKA, Václav (ed.): *Osm století pražské samosprávy. Výstava o vývoji pražské městské správy od 13. století do roku 2000. Clam-Gallasův palác 4. května–6. července 2000. Průvodce výstavou*. Praha 2000. Detailnější studie k určité oblasti dějin Prahy ve druhé polovině 19. století pochází z pera Martiny Niedhammer, jejímž odborným zájemem jsou židovské dějiny a kultura středověčného Evropy. Židovskému obyvatelstvu v Praze v tomto období se věnuje v díle: NIEDHAMMER, Martina: *Jen pro peníze? Pražské židovské elity v 19. století*. Praha 2016. Německým obyvatelstvem v Praze a projevy jeho snah vyrovnat se ztrátou moci v hlavním městě po volební porážce z roku 1861 se zabývá dílo: COHEN, Gary B.: *Němci v Praze 1861–1914*. Praha 2000. Dalším dílem, které se podrobněji věnuje jednomu z aspektů vývoje Prahy, a sice spolkovému životu na tehdejším pražském předměstí Smíchov ve druhé polovině 19. století, je: KRUPPA, Erika: *Das Vereinswesen der Prager Vorstadt Smichow 1850–1875*. München 1992. V tomto díle je také věnována pozornost komunálním volbám v obci v šedesátých letech 19. století a především volbám v roce 1867, v nichž poprvé zvítězili Češi, což mělo velký ohlas i mimo Smíchov, a je zde dobře ilustrováno, jaký význam pro tehdejší národnostní soupeření komunální volby měly.

⁹ Podobně je tomu i v případě Liberce. I pro toto město existují velká přehledová díla, která zachycují dějiny města od nejstarších dob po tu nejnovější, kde problematika obecní samosprávy ve druhé polovině 19. století není a ani nemůže být zpracována podobně jako ve výše zmíněných dílech pro města na Moravě a ve Slezsku. Z novější doby se jedná především o dvě díla: KARPAŠ, Roman a kol.: *Kniha o Liberci*. Liberec 2004; MELANOVÁ, Miloslava a kol.: *Liberec*. Praha 2017. Zde kapitolu o období druhé poloviny 19. století sepsala Miloslava Melanová, jež se tématu věnuje i v řadě dalších studií. Viz např. MELANOVÁ, Miloslava: *Česká menšina v Liberci před první světovou válkou*. In: Fontes Nissae, 1, 2000, s. 91–122; MELANOVÁ, Miloslava: *Zápas o libereckou radnici v roce 1885. Formování německého nacionálního hnutí v Čechách*. In: PEŠEK, Jiří – LEDVINKA, Václav (ed.): *Mezi liberalismem a totalitou. Komunální politika ve středoevropských zemích 1848–1948. Sborník příspěvků z konference Archivu hl. m. Prahy 1994. Documenta Pragensia XIV*. Praha 1997, s. 171–181; MELANOVÁ, Miloslava: *Spolkový život*. In: KAISEROVÁ, Kristina – RAK, Jiří (eds.): *Nacionalizace společnosti v Čechách 1848–1914. Ústí nad Labem 2008*, s. 339–375.

2. Obecní řád pro město Liberec z roku 1850 a nastavení volebního systému

Změna správního systému v habsburské monarchii dala jejím obyvatelům nové možnosti politické participace. Po zrušení patrimoniální správy a zavedení obecní samosprávy ztratila výsadní postavení šlechta, která sice z důvodu zachování určité kontinuity a kvalifikace jejich příslušníků setrvala většinou ve vysokých státních úřadech, ale v rámci obecní samosprávy vůdčí skupinou nebyla.¹⁰ To bylo způsobeno principem voleb do samosprávných orgánů města, díky němuž se do značné míry smazala nerovnost daná sociálním původem. Teoreticky každý dospělý občan se mohl zúčastnit, ať už aktivně či pasivně, obecních voleb, nicméně s praxí se tato teorie velice výrazně rozcházela. Pro komunální volby totiž až do konce existence monarchie platily různé cenzy, především daňové, při jejichž aplikaci získala volební právo nakonec jen menšina obyvatel města, která byla navíc dále dělena do několika dalších skupin. Základním principem uplatňovaným při obecních volbách totiž bylo, „že do veřejných záležitostí v obci může mluvit zejména ten, kdo se podílí na jejich financování. Hlas toho, kdo se podílel více, měl větší váhu.“¹¹

Tuto zásadu rozbor libereckého obecního řádu jednoznačně potvrzuje a zároveň umožňuje poznat možnosti a limity rodící se občanské společnosti. Na základě obecního řádu pro Liberec (*Gemeinde-Ordnung für die Stadt Reichenberg*) z roku 1850 se mohli obecních voleb zúčastnit ti občané, kteří odváděli přímou daň z domu nebo pozemku ležícím na území města ve výši minimálně dvou zlatých, nebo ti, kteří odváděli přímou daň minimálně tři zlaté z živnosti provozované ve městě a dále také ti, kteří odváděli daň z příjmu minimálně ve výši osmi zlatých. To ale bylo dále podmíněno tím, že tato daň musela být v uplynulém roce plně zaplacená a v tom probíhajícím roce nesměla být zaplacená se zpožděním.¹² Dále bylo volební právo v Liberci přiznáno penzionovaným říšským, zemským nebo komunálním úředníkům za předpokladu, že jejich mzda či penze podléhaly dani z příjmu. Bez dalších podmínek mohli volit důstojníci tzv. militia stabilis, tedy ti, kteří měli stálé bydliště, a také katoličtí faráři a doktoři, kteří tento titul získali na některé z domácích univerzit. Do poslední skupiny, která se mohla zúčastnit obecních voleb v Liberci, byli řazeni učitelé, profesori a představení ve veřejných vzdělávacích zařízeních, která byla provozována říší, zemí nebo obcí.¹³

¹⁰ KLABOUCH, Jiří: *Die Gemeindegeldverwaltung in Österreich 1848–1918*. Wien 1968, s. 27.

¹¹ ČOPÍK, Jan: *c. d.*, s. 34–35.

¹² *Gemeinde-Ordnung für die Stadt Reichenberg*, s. 1., 1850 s. 10.

¹³ Tamtéž.

Na výčet těch, kteří mohou svou účastí ve volebním klání promluvit do politických poměrů ve městě, navazují ustanovení, která vyjmenovávají, kdo naopak nárok na volební právo nemá. Především to byli ti, kteří byli v poručnictví, dále lidé požívající chudinskou péči, lidé ve služebném poměru a ti, kteří žili z denní či týdenní mzdy. Dalšími, kteří byli vyloučeni z výkonu volebního práva, byli ti, kteří se dopustili nějakého trestného činu nebo včas nezaplatili daně, na jejichž základě by byli zařazováni do seznamu voličů.¹⁴

Z takto naformulovaných ustanovení volebního řádu si lze utvořit přibližnou představu o tom, jaké skupiny obyvatelstva se ve městě voleb účastnit mohly a jaké ne. Až bližší pohled na konkrétní čísla oprávněných voličů v porovnání s počtem obyvatel města však umožní pochopit, jak úzkou skupinou voliči v komunálních volbách tehdy byli, a že limity občanské společnosti byly v tomto ohledu velice výrazné. První kompletní údaje ohledně počtu oprávněných voličů a jejich volební účasti máme z roku 1861,¹⁵ tedy z prvních voleb, které se konaly po desetiletém období neoabsolutismu. V tomto roce bylo v Liberci 1 479 oprávněných voličů, přičemž obyvatel města je k tomuto roku uváděno 20 034.¹⁶ To tedy znamená, že volební právo mělo v tomto roce pouhých 7,4 % obyvatel města. Postupem let sice počet oprávněných voličů stoupal a v roce 1900 dosáhl hodnoty 3 482, což se na první pohled může jevit jako výrazné zlepšení situace, ale stejně tak po celou dobu stoupal i celkový počet obyvatel, který byl v tom samém roce 34 204.¹⁷ Volební právo mělo tedy na samém prahu nového století pouze 10,2 % obyvatel města, takže k rozšiřování volebního práva pro komunální volby v Liberci v průběhu druhé poloviny 19. století téměř nedošlo.

Podobná situace však panovala také v Praze, jediném dalším statutárním městě v Čechách. Na samém počátku fungování obecní samosprávy, tedy při prvních komunálních volbách v roce 1851, bylo v Praze celkem 5 917 voličů.¹⁸ Celkový počet obyvatel hlavního města Českého království byl v tomto

¹⁴ Tamtéž, s. 10–11.

¹⁵ Pro třetí volby z roku 1851 se dochoval jen celkový počet oprávněných voličů pro první sbor, a sice 781. Pro druhý i první sbor údaje chybí, ačkoliv pro první sbor lze předpokládat 60 zapsaných voličů, což byl minimální počet, který stanovoval obecní řád z roku 1850, a tento počet oprávněných voličů byl od dalších voleb v roce 1861 zachován až do roku 1882, kdy byl počet oprávněných voličů v prvním sboru poprvé vyšší. *Reichenberg in der Zeit der Selbstverwaltung vom Jahre 1850 bis 1900* (dále jen *Reichenberg in der Zeit*). Reichenberg 1902, s. 81–82.

¹⁶ *Reichenberg in der Zeit*, s. 81, 102.

¹⁷ Tamtéž, s. 82, 103.

¹⁸ LÁNÍK, Jaroslav – VLK, Jan a kol.: *c. d.*, s. 147.

roce 118 405,¹⁹ takže možnost navolit si politickou reprezentaci mělo pouze 5 % obyvatel. Situace v Praze se nezlepšila ani na počátku šedesátých let, kdy se v roce 1861 konaly další obecní volby. Celkový počet oprávněných voličů se dokonce oproti stavu z roku 1851 snížil na 5 344,²⁰ avšak počet obyvatel se velice výrazně zvýšil. Pro rok 1861 sice nemáme přesný údaj o počtu obyvatel Prahy, ale podle výsledků sčítání lidu se pro rok 1857 uvádí počet 142 588²¹ a další údaj máme k dispozici pro rok 1869, kdy počet obyvatel hlavního města dosáhl hodnoty přibližně 158 000.²² Z těchto dvou údajů lze tedy usuzovat, že v roce 1861 se počet obyvatel pohyboval kolem 150 000. Z toho vyplývá, že volební právo v tomto roce mělo méně než 4 % obyvatel Prahy a promluvit do obecních záležitostí zde tedy mohlo ještě výrazněji méně lidí, než v Liberci. Ke zlepšení nedošlo ani na počátku sedmdesátých let, kdy je uváděn celkový počet voličů v Praze 6 503,²³ kteří tak tvořili pouze 4,12 % z výše uvedeného celkového počtu obyvatel Prahy, který v roce 1869 činil přibližně 158 000.

Volební právo pro obecní volby jak v Liberci, tak v Praze bylo tedy ve druhé polovině 19. století privilegiem, na které dosáhlo jen velmi malé procento obyvatel města. Další otázkou, která se v této souvislosti nabízí, je, do jaké míry tato úzká skupina lidí tohoto privilegia využívala a jaká byla tedy ve sledovaném období volební účast.

Velmi výrazným determinantem byl systém dělení voličů do jednotlivých sborů, v jejichž rámci se pak voleb účastnili. Toto dělení probíhalo dvojím způsobem, přičemž pro statutární města bylo typické stanovení pevného daňového cenzu pro jednotlivé sbory, na jehož základě byli voliči do těchto sborů řazeni.²⁴ Tento systém odlišoval statutární města od těch nestatutárních, neboť v nich probíhalo dělení do sborů tak, že se sečetly všechny místními voliči odváděné přímé daně a tato částka byla následně rozdělena na tři zhruba stejné díly. Poté byli voliči seřazeni od největšího daňového poplatníka po nejmenšího, přičemž do prvního sboru náleželi ti největší daňoví plátcí, jejichž součet odváděných daní tvořil zhruba třetinu onoho celkového sou-

¹⁹ RŮŽKOVÁ Jiřina – ŠKRABAL, Josef a kol.: *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005*. I. díl. Praha 2006, s. 10.

²⁰ LÁNÍK, J. – VLK, J. a kol.: c. d., s. 148.

²¹ RŮŽKOVÁ, J. – ŠKRABAL, J. a kol.: c. d., s. 11.

²² FIALOVÁ, Ludmila – HORSKÁ, Pavla – KUČERA, Milan – MAUR, Eduard – MUSIL, Jiří – STLOUKAL, Milan: *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha 1996, s. 397.

²³ VELEK, Luboš: *Organizace komunálních voleb v Praze v šedesátých a sedmdesátých letech 19. století*. In: *Historie – otázky – problémy*, 6, 2014, č. 1, s. 42.

²⁴ KLADIWA, P. – POKLUDOVÁ, A. – KAFKOVÁ, R.: *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850–1914*. II. díl, 1. svazek. *Muži z radnice*. Ostrava 2008, s. 47.

čtu, do druhého sboru byli řazeni střední plátcí a do posledního, třetího sboru, náleželi ti nejmenší daňoví poplatníci.²⁵ Odlišnost těchto dvou principů se projevila tím, že voliči ve statutárních městech, tedy s pevným daňovým cenzem, byli do jednotlivých sborů rozděleni mnohem rovnoměrněji, než tomu bylo v nestatutárních městech. V nich totiž docházelo k tomu, že jen několik málo největších daňových poplatníků tvořilo první sbor, zatímco většina zbývajících voličů se rozložila do druhého a třetího sboru, ale všechny tři sbory volily stejný počet zastupitelů. To v praxi znamenalo, že hlasy voličů ze sboru prvního měly mnohem větší váhu, než hlasy voličů ze třetího sboru.

Výjimku mezi statutárními městy v moravsko-slezském prostoru tvořila Jihlava, v níž byl systém pro dělení voličů stejný jako v nestatutárních městech.²⁶ Podobnou výjimku představoval i Liberec, neboť i zde byli voliči rozřazováni do sborů tak jako ve městech, která zvláštní statut neměla,²⁷ zatímco v Praze byl systém stejný jako ve všech ostatních statutárních městech na Moravě a ve Slezsku.²⁸

Výše řečený výrok o rovnoměrnějším rozložení voličů v jednotlivých sborech ve městech s pevným daňovým cenzem dobře ilustrují konkrétní čísla. Zatímco v Olomouci, která byla jedním z moravských statutárních měst, byl například v roce 1880 procentuální poměr počtu voličů v jednotlivých sborech 31 : 33,5 : 35,4 %, ²⁹ tak v Liberci byl v tom samém roce tento poměr mnohem méně vyvážený, když v prvním sboru bylo 2,7 % voličů z celkového počtu, ve druhém 17,8 % a ve třetím 79,5 %. ³⁰ Každý z těchto sborů přitom volil stejný počet zastupitelů, v případě Liberce 12 z 36 členného zastupitelstva. To tedy znamenalo, že ve zmiňovaném roce 1880 pouhých 60 voličů (2,7 %) volilo stejný počet zastupitelů, jako 1 739 (79,5 %) voličů, již byli zařazeni ve třetím sboru a je tedy na první pohled patrné, o kolik větší váhu, a tím

²⁵ HLEDÍKOVÁ, Z. – JANÁK, J. – DOBEŠ, J.: c. d., s. 301.

²⁶ KLADIWA, P. – POKLUDOVÁ, A. – KAFKOVÁ, R.: *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850–1914*. II. díl, 1. svazek. *Muži z radnice*. Ostrava 2008, s. 47.

²⁷ *Gemeinde-Ordnung für die Stadt Reichenberg*, s. 1. 1850, s. 12.

²⁸ V jejím obecním řádu bylo totiž stanoveno, že do prvního sboru náleží voliči odvádějící 100 a více zlatých ročně, do druhého ti, kteří odvádějí 20–100 zlatých ročně a zbytek voličů měl být zařazen do třetího sboru. Viz: *Obecní řád královského hlavního města Prahy daný dne 27. dubna 1850 po doplnění novějšími zákony zemskými a říšským zákonem domovským*. Praha 1892, s. 20.

²⁹ KLADIWA, P. – POKLUDOVÁ, A. – KAFKOVÁ, R.: *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850–1914*. II. díl, 1. svazek. *Muži z radnice*. Ostrava 2008, s. 49.

³⁰ V absolutních číslech byl poměr voličů v Liberci v roce 1880 60:389:1739, přičemž celkový počet voličů byl 2188, viz: *Reichenberg in der Zeit*, s. 82.

pádem možnost ovlivnit volební výsledek, měli voliči z prvního sboru oproti voličům v posledním, třetím sboru.

Ač byl tedy Liberec statutárním městem, jeho situaci odpovídá spíše výrok, že „co se nestatutárních obcí řídících se obecním volebním řádem platným pro příslušnou zemi týká, obecně platným zjištěním je značný přetlak voličů v posledním volebním sboru, který byl nejvýraznější v průmyslových lokalitách s největšími majetkovými rozdíly a s převahou drobného živnostnictva a částí dělnictva mezi voliči.“³¹ Toto tvrzení odpovídá například Moravské Ostravě, která sice statutárním městem nebyla, ale její vývoj a stav ve druhé polovině 19. století se tomu libereckému podobá více, než jak tomu bylo u většiny statutárních měst. Podobně jako Liberec, i Moravská Ostrava byla dříve nepřilíš významným poddanským městem, které prodělalo výrazný rozvoj díky průmyslové revoluci. Vzhledem k podobnému historickému vývoji měla tato města i podobnou sociální skladbu, čemuž odpovídá i rozložení voličů. To v Moravské Ostravě vypadalo například v roce 1888 následovně: v prvním sboru bylo 4,76 % voličů, ve druhém 15,54 % a ve třetím 79,70 %.³² V Liberci byli v tom samém roce rozdělení voliči v poměru 3,24 : 19,31 : 77,44 %, ³³ tedy velmi podobně jako v Ostravě.

Další, čím se Liberec odlišoval od většiny obcí, bylo stanovení četnosti voleb. Podle obecního řádu byli sice zastupitelé tak jako v jiných obcích voleni na tři roky, nicméně každý rok v březnu měla třetina zastupitelů odstoupit a následně se měly konat doplňovací volby. O tom, kdo měl poprvé a podruhé odstoupit rozhodoval los, poté měli vždy odstupovat ti zastupitelé, kteří byli ve funkci již tři roky.³⁴ To tedy znamenalo, že v Liberci se konaly volby každý rok, což bylo v porovnání s ostatními městy neobvyklé, neboť ve většině obcí se konaly volby zpravidla jednou za tři roky. V rámci úzké skupiny statutárních měst se každý rok volilo pouze v Praze³⁵ a v Brně, které tedy bylo jediným statutárním městem v moravsko-slezském prostoru, kde fungoval systém každoročních doplňovacích voleb, jehož následkem byla nízká volební účast, neboť lidé byli jednoduše z neustálých voleb unaveni.³⁶ To byl i případ Opavy, slezského statutárního města, kde se až do roku 1866 konaly

³¹ KLADIWA, P. – POKLUDOVÁ, A. – KAFKOVÁ, R.: *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850–1914*. II. díl, 1. svazek. *Muži z radnice*. Ostrava 2008, s. 51.

³² Tamtéž, s. 50.

³³ V absolutních číslech byl poměr voličů v roce 1888 83 : 494 : 1981, přičemž celkový počet voličů byl 2 558, viz: *Reichenberg in der Zeit*, s. 82.

³⁴ *Gemeinde-Ordnung für die Stadt Reichenberg*, s. 1. 1850 s. 17.

³⁵ *Obecní řád královského hlavního města Prahy*, s. 28.

³⁶ FASORA, L.: *c. d.*, s. 39.

volby také každý rok a volební účast se pohybovala jen kolem 20 %. Stoupat začala až po změně statutu z roku 1866, který stanovil konání voleb jednou za tři roky.³⁷

3 Volební účast v komunálních volbách

Výše uvedená ustanovení volebního řádu, jež nastavovala systém dělení voličů do jednotlivých sborů a četnost voleb, výrazně ovlivňovala volební účast ve městě. Výše popsané nastavení v libereckých statutech vysoké volební účasti příliš nenahrávalo, o čemž svědčí i konkrétní čísla. Mezi lety 1851–1900 byl průměrný počet voličů 2 240 a průměrně v tomto období chodilo k volbám 751 voličů.³⁸ Průměrná volební účast byla tedy v prvních padesáti letech fungování obecní samosprávy v Liberci zhruba 33 %. Toto nepříliš vysoké číslo je způsobeno především volební účastí ve třetím sboru, v němž chodilo k volbám ve sledovaném období v průměru jen 28 % voličů, zatímco v prvním sboru byla průměrná účast 52 %, ve druhém sboru dokonce 55 %.³⁹ Ačkoliv byl tedy třetí sbor vždy nejpočetnější, tak svého práva ovlivnit prostřednictvím voleb poměry ve městě využívala jen menšina jeho voličů. To souvisí právě s oním systémem zařazování voličů do jednotlivých sborů, který byl v Liberci nastaven tak, že hlasy voličů ze třetího sboru měly mnohem menší váhu než hlasy voličů ze sboru prvního. Voliči ze třetího sboru z tohoto důvodu postrádali motivaci se voleb účastnit, neboť si byli vědomi toho, že jejich účast toho na volebním výsledku příliš změnit nemůže.⁴⁰

Volební účast v Liberci však nebyla ovlivňována pouze nastavením volebního řádu, ale také konkrétní politickou situací ve městě. Ta byla od šedesátých let až do poloviny osmdesátých let prakticky neměnná, když zde, tak jako ve většině měst v habsburské monarchii s německou většinou nebo s velmi majetnou skupinou německy hovořícího obyvatelstva, vládli němečtí liberálové. Vůči nim nebyla v Liberci dlouhou dobu žádná alternativa a s tím související naděje na změnu politických poměrů ve městě. Kombinace nastavení volebního systému, četnost voleb a neexistence opozice vůči radniční straně zapříčinila velice nízkou volební účast v průběhu prvních necelých třiceti let

³⁷ KLADIWA, P. – POKLUDOVÁ, A. – KAFKOVÁ, R.: *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850–1914*. II. díl, 1. svazek. *Muži z radnice*. Ostrava 2008, s. 58.

³⁸ *Reichenberg in der Zeit*, s. 81–82.

³⁹ Tamtéž, s. 81.

⁴⁰ KLADIWA, P. – POKLUDOVÁ, A. – KAFKOVÁ, R.: *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850–1914*. II. díl, 1. svazek. *Muži z radnice*. Ostrava 2008, s. 58.

fungování obecní samosprávy. Od počátku šedesátých let až do roku 1885 se volební účast pohybovala mezi 10,41 % (v roce 1864) a 27,34 % (v roce 1882).⁴¹ Během více než 20 let tedy volební účast v žádném roce nedosáhla ani 30 % a její průměr byl v tomto období pouze 19,42 %.⁴²

Tato situace se změnila až s příchodem nového subjektu na libereckou politickou scénu, kterým byli němečtí nacionálové. Ti svedli s německými liberály v roce 1885 tzv. boj o radnici,⁴³ z něj vyšli jako vítězové a vystřídali tak liberály ve vedení města a této pozice se již do konce existence monarchie nevzdali. Liberálové však z liberecké politické scény úplně nevymizeli, i nadále působili v zastupitelstvu a také v následujících letech se tak politický boj v Liberci sváděl mezi těmito dvěma subjekty. V něm však byli nacionálové úspěšnější, neboť v době stále více sílícího nacionalismu dokázal jejich výraznější nacionálně vyhraněný program oslovit liberecké voliče mnohem více, než program německých liberálů.

V září 1885 navíc získali němečtí nacionálové v Liberci novou platformu pro vyjadřování svých názorů a politickou agitaci v podobě nově založených novin *Deutsche Volkszeitung*. V nich je hned na první straně prvního čísla jasně vyjádřen účel jejich vzniku. Snahou tohoto periodika mělo být úsilí o „dobro a velikost německého národa“⁴⁴ a čtenáři byli dále ujišťováni,

⁴¹ *Reichenberg in der Zeit*, s. 81–82.

⁴² Tamtéž.

⁴³ Bojem o radnici je většinou označován proces především na Moravě, během nějž docházelo k přebírání moci ve městech ekonomicky sílícím českým obyvatelstvem. Vzhledem k nastavení volebního systému, v němž měli větší váhu hlasy majetnějších obyvatel měst, což byli zpočátku především Němci, byla řada radnic v moravských městech v německých rukou, ačkoliv tomu jinak národnostní složení měst neodpovídalo. S tím, jak postupně hospodářsky sílilo i české obyvatelstvo, tak získávalo větší zastoupení i ve sborech, které měly rozhodující sílu určovat poměry ve městě a v řadě z nich se jim podařilo zvítězit a na úkor Němců převzít moc. Viz např. MALÍŘ, Jiří: *Obecní samospráva a národnostní problematika na Moravě před r. 1914. (Deset poznámek k „boji o radnice“ moravských měst)*. In: *Národnostní problémy v historii měst*. Prostějov 1993.; MALÍŘ, Jiří: *Nacionalizace obecní samosprávy a limity demokratizace komunální politiky před rokem 1914 na příkladu Moravy*. In: PEŠEK, Jiří – LEDVINKA, Václav (eds.): *Mezi liberalismem a totalitou. Komunální politika ve středoevropských zemích 1848–1948. Sborník příspěvků z konference Archivu hl. m. Prahy 1994. Documenta Pragensia XIV*. Praha 1997, s. 73–95.

V Liberci se ale o takovém „boji o radnici“ hovořit nedalo, neboť německá nadvláda nad městem nebyla způsobena jen ekonomickou silou německých obyvatel, ale korespondovala i s národnostním složením. K roku 1880 žilo v Liberci podle sčítání lidu 24 742 obyvatel, již uvedli při sčítání německou obcovací řeč, zatímco pouze 2 488 obyvatel města se přihlásilo k české obcovací řeči. Podle oficiální statistiky tak tvořili pouze 9% menšinu, ačkoliv skutečný počet česky hovořících obyvatel byl pravděpodobně vyšší. *Reichenberg*. In: *Österreichisches Städtebuch*. Band 1., Wien 1887, s. 5.

⁴⁴ *Unser Wollen*. *Deutsche Volkszeitung*, č. 1, 20. 9. 1885, s. 1.

že *Deutsche Volkszeitung* chtějí být „německé a jen německé“⁴⁵ Byl zde také sepsán „návod“, jak by se měl národně uvědomělý Němec správně chovat, a sice že by měl svůj národ milovat víc než sám sebe a vždy a všude hájit čistotu svého kmene.⁴⁶ Takto jasně nacionálně nadefinované zásady a požadavky se v dosavadním hlavním a nejdéle vycházejícím libereckém periodiku, novinách *Reichenberger Zeitung*, neobjevily a po vzniku *Deutsche Volkszeitung* platilo, že tyto noviny byly tiskovým orgánem libereckých nacionálů, zatímco v *Reichenberger Zeitung* měli oporu zdejší liberálové.⁴⁷ Těm se však už nedařilo nalézt výraznější podporu mezi libereckými voliči. Asi nejvýrazněji lze míru příklonu voličů v Liberci k německým nacionálům demonstrovat na situaci kolem rozpuštění zastupitelstva v říjnu 1892 a následných volbách na začátku roku 1893.

V roce 1892 se v květnu nejprve konaly řádné doplňovací volby do zastupitelstva, v nichž opět zvítězili němečtí nacionálové, když získali všechna místa ve druhém i třetím sboru, a to navíc s výrazným rozdílem.⁴⁸ V těchto dvou sborech tedy nacionálové mohli slavit jednoznačné vítězství. Jinak tomu bylo pouze v případě prvního sboru, který byl poslední „výspou“ německých liberálů v Liberci a v němž naopak získali všechna místa pouze liberálové. Nacionálové se snažili tento úspěch liberálů shodit poukazem na skutečnost, že v tomto sboru byl rozdíl mezi zvoleným liberálem s nejmenším počtem hlasů a nezvoleným, ale nejúspěšnějším kandidátem nacionálů pouze osm hlasů, a že se tedy v žádném případě nedá hovořit o „velkolepém“ vítězství.⁴⁹

I přes výhru liberálů v prvním sboru však většinu v zastupitelstvu drželi stále nacionálové a při pohledu na program německých nacionálů a liberálů,

⁴⁵ Tamtéž.

⁴⁶ Tamtéž.

⁴⁷ Liberecké noviny jsou také tím hlavním pramenem využitelným k výzkumu komunálních voleb v tomto městě. V archivních materiálech, ve fondu Archiv města Liberec, se ke komunálním volbám nedochovaly takto ucelené údaje pro jednotlivé roky, jaké lze nalézt v tisku. Velkým omezením pro komplexnější výzkum ke komunálním volbám je však absence voličských listů, na jejichž základě by se dala sledovat daňová poplatnost a sociální stratifikace libereckých voličů a jejich proměna v průběhu sledovaného období.

⁴⁸ S nejméně hlasy byl za nacionály ve třetím sboru zvolen obchodník Heinrich Posselt, který získal 764 hlasů. Mezi liberály získal ve třetím sboru nejvíce hlasů taktéž obchodník Josef Beuer, jenž však od voličů třetího sboru obdržel pouhých 199 hlasů. Rozdíl mezi nejméně úspěšným kandidátem nacionálů a nejvíce úspěšným kandidátem liberálů tak činil 565 hlasů. *Stadterordneten-Wahlen*. *Reichenberger Zeitung*, č. 109, 11. 5. 1892, s. 4.

Podobně dopadly volby i v rámci druhého sboru, kde byli opět zvoleni pouze kandidáti nacionálů, přičemž nejméně hlasů, konkrétně 229, z nich obdržel právní zástupce Ludwig Grasse, nejúspěšnější z liberálů, kterým byl rada zemského soudu Josef Salaschek, však získal pouze 100 hlasů. *Gemeindewahlen*. *Reichenberger Zeitung*, č. 110, 12. 5. 1892, s. 5.

⁴⁹ *Die Gemeindewahlen im ersten Wahlkörper*. *Deutsche Volkszeitung*, č. 132, 13. 5. 1892, s. 3.

se kterým vstupovali do tohoto volebního klání, je tedy zřejmé, jakým tématům dávali liberečtí voliči přednost. Němečtí nacionálové se snažili vyzdvihnout úspěchy své dosavadní sedmileté vlády, a to především v národnostní oblasti, když údajně při každé příležitosti hájili „čistě německý charakter“ města, který se podařilo zachovat jen díky „skutečnému německému smýšlení“ jejich zastupitelů.⁵⁰ Naopak liberálové se snažili získat voliče poukazem na špatnou hospodářskou situaci města a především na narůstání dluhů. V této souvislosti zmiňovali především stavbu nové radnice, jejíž náklady byly původně vyčísleny na 350 000 zlatých, zatímco nyní se vyšplhaly již do výše 650 000 zlatých. Kritizována byla i velmi nákladná stavba kasáren, zatímco pro město mnohem důležitější otázky, obzvláště otázka zásobování města vodou, nebyla dosud vyřešena. Liberálové se také snažili voliče přesvědčit o tom, že nacionálové toho sice hodně slíbili, ale málo z těchto slibů splnili.⁵¹ Liberálové se tedy snažili apelovat především na zodpovědné obyvatele města, jimž nebyla hospodářská situace lhostejná. Jak ale potvrzují výsledky voleb, tak liberečtí voliči dávali stále přednost národnostně vyhraněnějšímu programu německých nacionálů.⁵²

Další volby by se za normálních okolností měly konat za rok, ale běžný chod města byl narušen v říjnu 1892, když bylo českým místodržitelstvím liberecké zastupitelstvo rozpuštěno. Oficiálním důvodem bylo chování libereckých představitelů vůči nadřízeným orgánům,⁵³ ale hovořilo se i o tom, že tento zásah měl pomoci německým liberálům dostat se zpět k moci⁵⁴ a zároveň měl být varováním pro německé nacionály ve vídeňském zastupitelstvu.⁵⁵ Po rozpuštění zastupitelstva pověřil český místodržitel hrabě Thun správu městských záležitostí jako vládního komisaře hraběte Carla Coudenhove, který měl město řídit až do nových voleb, jejichž konání bylo stanoveno na leden 1893. Znovu se tedy rozběhla předvolební kampaň, která byla svými tématy na obou stranách podobná jako ta před posledními volbami, navíc

⁵⁰ *Mitbürger!* Deutsche Volkszeitung, č. 124, 5. 5. 1892, s. 1.

⁵¹ *An die Herren Gemeindewähler!* Reichenberger Zeitung, č. 108, 10. 5. 1892, s. 8.

⁵² To však souvisí i s národnostně vypjatou situací ve městě, ke které přispěly události související se sčítáním lidu na konci roku 1890 a návštěvou Františka Josefa I. v Liberci v říjnu 1891. Obě tyto události vedly k velkým a dlouhotrvajícím sporům mezi zdejšími Němci a Čechy, které měly ohlas i mimo město v obou národnostních táborech.

⁵³ *Die Auflösung des Stadtverordneten-Collegiums.* Reichenberger Zeitung, č. 245, 20. 10. 1892, s. 1.

⁵⁴ *Die Auflösung des Reichenberger Stadtverordneten Collegiums.* Politik, č. 290, 20. 10. 1892, s. 1.

⁵⁵ *Zápas o Liberec.* Národní listy, č. 291, 21. 10. 1892, s. 3.

však bylo přidáno zdůraznění nesouhlasu s rozpuštěním zastupitelstva a obava před ztrátou autonomie města.⁵⁶

Voliči byli z obou táborů voláni k účasti ve volbách v co největším počtu a ti tyto výzvy skutečně vyslyšeli, neboť volební účast dosáhla 75,9 %, tedy nevyšší hodnoty v celém sledovaném období. Mimořádně vysoká účast byla zaznamenána i ve třetím sboru, kde přišlo k volbám 1 511 z celkového počtu 2 120⁵⁷ voličů, účast se tedy vyšplhala na 71,3 %, což bylo číslo pro tento sbor velice neobvyklé a svědčí o mimořádnosti tehdejší situace ve městě. Ještě vyšší účast byla ve druhém sboru, kde z celkového počtu 493 svůj hlas odevzdalo 458 voličů,⁵⁸ tedy 92,9 %. Velmi vysoké volební účasti bylo dosaženo také v prvním sboru, kde přišlo k volbám 106 voličů z celkového počtu 121,⁵⁹ procentuálně vyjádřeno 87,6 %.

Takto vysoká volební účast však žádný překvapivý výsledek nepřinesla, neboť většinu opět získali němečtí nacionálové. Ti sice ztratili dvě místa ve druhém sboru na úkor liberálů,⁶⁰ a první sbor opět ovládli liberálové celý,⁶¹ ale na celkovém výsledku to nic nezměnilo, neboť ve třetím sboru opět získali všechna místa nacionálové.⁶² Rozložení sil se tedy v podstatě nezměnilo, ale v této souvislosti se ještě nabízí otázka, do jaké míry bylo zastupitelstvo v těchto volbách personálně obměněno oproti stavu v době jeho rozpuštění. Při pohledu na zvolené kandidáty je odpověď jednoznačná, a sice že k příliš velké obměně nedošlo. V rámci nyní již 45 členného zastupitelstva bylo 33 mužů, kteří funkci zastupitele zastávali i v momentě jeho rozpuštění a liberace zastupitelstvo tak zůstalo ze tří čtvrtin ve stejné podobě, jakou mělo v říjnu 1892. Mezi zbylými 12 zastupiteli jich už pět někdy v minulosti funkci zastupitele vykonávalo a pouhých sedm zastupitelů bylo tedy úplnými nováčky na poli komunální politiky.⁶³ O nějaké výraznější politické změně na liberace radnici se tedy nedá hovořit, a pokud bylo záměrem nadřazených orgánů dostat do vedení města jiné lidi, než kteří tam byli v době rozpuštění zastupitelstva, tak tento plán byl prostřednictvím libereckých voličů zmařen.

⁵⁶ *Mitbürger Gemeindewähler!* Deutsche Volkszeitung, č. 6, 6. 1. 1893, s. 1.; *An unsere Mitbürger!* Reichenberger Zeitung, č. 5, 6. 1. 1893, s. 1.

⁵⁷ *Reichenberg in der Zeit*, s. 82.

⁵⁸ Tamtéž.

⁵⁹ Tamtéž.

⁶⁰ Tamtéž, s. 67–81.

⁶¹ *Das Wahlresultat im I. Wahlkörper.* Reichenberger Zeitung. Beilage zum Morgenblatt vom 15. Januar 1893, č. 12, 15. 1. 1893, s. 18.

⁶² *Zu den Gemeindewahlen.* Reichenberger Zeitung, č. 8, 11. 1. 1893, s. 5.

⁶³ *Reichenberg in der Zeit*, s. 67–81.

Celá tato situace svědčí o jejich spokojenosti s dosavadní vládou německých nacionálů⁶⁴ a nelibosti a neochotě nechat nadřízené orgány vměšovat se do záležitostí města.

Se vstupem německých nacionálů do politického boje ve městě se tedy změnila jak podoba komunální politiky, tak i volební účast. Se svou ostřejší nacionální rétorikou si získali řadu příznivců, kteří jim byli ochotni vyjadřovat podporu i v každoročně konaných volbách. Od onoho roku 1885, kdy poprvé nacionálové v Liberci sestavili svou kandidátku pro komunální volby a svého kandidáta vyslali i do zemských voleb a voleb do říšské rady, již volební účast do roku 1900 v podstatě nespadla pod 30 %, když se pohybovala mezi 29,51 % (v roce 1899) a již zmiňovanými 75,9 % ve volbách konaných po rozpuštění zastupitelstva v lednu 1893.⁶⁵ V průměru chodilo k volbám v tomto období 47,3 % voličů. Oproti předchozímu období jde tedy o nárůst o několik desítek procent. Z toho je tedy patrné, jak výrazným impulsem pro liberecké voliče etablování německých nacionálů bylo. Sami příslušníci libereckých nacionálů si byli této skutečnosti vědomi, když prohlašovali, že probudili voliče z „letargie“, kteří do té doby kvůli neexistenci konkurence vůči radnici ovládajícím německým liberálům neviděli smysl v tom chodit k volbám.⁶⁶

I přes takto výrazný nárůst volební účasti od poloviny osmdesátých let zůstává celková průměrná volební účast za celé sledované období, tedy mezi lety 1861–1900, s 33 % velmi nízká v porovnání nejen s dalšími statutárními městy. Například v Olomouci, s níž už byla situace v Liberci komparována, se volební účast ve druhé polovině 19. století pohybovala mezi 47–74 %, ⁶⁷ ačkoliv díky dělení voličů na základě pevně stanoveného daňového cenzu a tím pádem vyrovnanějším silám mezi jednotlivými sbory, se v tomto moravském statutárním městě dá vyšší volební účast, v porovnání s Libercem, očekávat. Již výše byla situace v Liberci srovnávána spíše s Moravskou Ostravou, s níž si byla severočeská metropole v řadě směrů podobnější. V případě volební

⁶⁴ Obliba německých nacionálů vynikne při pohledu na celková čísla počtu voličů v jednotlivých sborech. Součet voličů prvního a druhého sboru, v nichž vyhráli nacionálové, činil 1 969. V prvním sboru sice opět zvítězili liberálové, nicméně zde voličská základna čítala pouhých 121 mužů. Drtivá většina libereckých voličů tedy skutečně dávala přednost německým nacionálům a pouze největší daňoví poplatníci z prvního sboru zůstávali věrni německým liberálům. *Reichenberg in der Zeit*, s. 82.

⁶⁵ *Reichenberg in der Zeit*, s. 81–82.

⁶⁶ *Die Wahlbetheiligung beiden Ergänzungswahlen in das Stadtverordneten-Collegium sonst und jetzt*. Deutsche Volkszeitung, č. 76, 6. 12. 1885, s. 6.

⁶⁷ KLADIWA, P. – POKLUDOVÁ, A. – KAFKOVÁ, R.: *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850–1914*. II. díl, 1. svazek. *Muži z radnice*. Ostrava 2008, s. 57.

účasti však byla situace v obou městech odlišná, když se účast v komunálních volbách v Moravské Ostravě ve sledovaném období pohybovala mezi 55–60 % voličů,⁶⁸ k čemuž se účast v Liberci v podstatě ani nepřiblížila.

4 Obecní řád pro město Liberec z roku 1889 a změny ve volebním systému

Za vlády německých nacionálů došlo také k vydání nového obecního řádu, což byla obvyklá praxe ve většině statutárních měst. Statuty naformulované na počátku padesátých let v době nastupujícího neoabsolutismu se už krátce po jeho překonání jevily jako době neodpovídající a bylo nutné je revidovat. V některých městech k tomu došlo už v průběhu šedesátých let (např. v Opavě či Olomouci⁶⁹), ale například v Praze nové statuty nebyly vydány vůbec⁷⁰ a v Liberci až v roce 1889, když byl 28. června 1889 císařem schválen nový obecní řád.⁷¹ V řadě měst změna statutů znamenala výrazné navýšení počtu voličů z toho důvodu, že byla zrušena některá omezení, která velkému množství obyvatel města získ volebního práva znemožňovala. Jednalo se především o ustanovení, která z účasti na volbách vylučovala ženy a ty, kteří pracovali za denní či týdenní mzdu. Jakmile tyto restriktce z nových statutů zmizely, došlo někdy až ke zdvojnásobení celkového počtu oprávněných voličů.⁷² Situace v Liberci byla opět oproti stavu v ostatních statutárních městech odlišná. Nejen, že zde byl nový obecní řád vydán mnohem později, než v jiných městech, zachoval si navíc i výše uvedená omezení týkající se volebního práva.

Především otázka volebního práva žen a s tím související problém, jestli by měly volit osobně nebo zplnomocněním, ale byla velkým tématem během druhého čtení o osnově nového obecního řádu v českém zemském sněmu. V rámci této diskuze se střetly dva názorové proudy, které byly na jedné straně reprezentovány zastánci rozšiřování volebního práva i na ženy a na druhé straně „autonomisty“, kteří sice většinou také souhlasili s tím, aby ženy měly právo volit, zároveň ale nechťeli zasahovat do autonomie města. A jelikož v předloze nového obecního řádu schváleném libereckým zastupitelstvem

⁶⁸ Tamtéž, s. 59.

⁶⁹ Tamtéž, s. 47.

⁷⁰ VELEK L.: c. d., s. 32.

⁷¹ *Reichenberg in der Zeit*, s. 30.

⁷² KLADIWA, P. – POKLUDOVÁ, A. – KAFKOVÁ, R.: *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850–1914*. II. díl, 1. svazek. *Muži z radnice*. Ostrava 2008, s. 47.

nebylo volební právo pro ženy zakotveno, tak tito autonomisté považovali za nesprávné jít proti vůli města. Právo města se zvláštním statutem rozhodnout si o nastavení svého volebního řádu považovali za vyšší hodnotu, než prosazení volebního práva pro ženy. Úkolem zemského sněmu bylo dle jejich mínění pouze dohlédnout na to, aby ustanovení nebyla v rozporu s jinými platnými zákony, jinak se však nemělo proti rozhodnutí města zasahovat. Jeden ze zastánců respektování vůle města, poslanec Josef Krofta, ve své řeči poukazoval na to, že „obecní zastupitelstvo Liberecké prohlásilo, že zásady ty se úplně vžily v Liberci, že se osvědčily, nikdo nežádal změny, žádné námítky proti tomu nebyly činěny, zemský výbor akceptoval tuto zásadu a vláda proti ní ničeho nenamítala (...)“.⁷³ Na samý závěr své řeči pak svůj postoj shrnul slovy: „Statuty Liberecký a Pražský existují již 38 let a pod správou a pod řízením na základě těchto stanov obě obce dosti utěšeně se vyvinuly. Doposud, ačkoliv se střídaly rozličné majority v tomto sněmu, nenapadlo ještě nikomu, aby hlásal zásadu, že může sněm z vlastní iniciativy neb z iniciativy toho kterého člena svého změnu jakousi na takovémto řádu či statutu obecním učiniti, která by se nesrovnávala s tím, co representace k tomu povolána, totiž zastupitelstvo obecní, v té věci učinilo.“⁷⁴

Proti tomuto názoru se postavil poslanec Jan Palacký, který argumentoval mj. jednotou Království českého, v němž ženy volební právo ve všech obcích měly a výjimkami, které nazýval „reakcionářskými ostrovy“, byly právě Praha a Liberec, jediná dvě statutární města. Zasazoval se tedy o unifikaci pravidel v rámci celé země a poukazoval na nelogičnost dosavadní nejednotnosti příkladem, že by bylo komické „když by stěhovala se odjinud učitelka, poštovní úřednice, do Liberce a tam ztratila najednou, nevím, jestli pro klimatické příčiny neb proč, (Veselost) své volební právo“.⁷⁵ Na rozdíl od poslance Krofta neviděl problém zásahu do libereckého návrhu obecního zřízení, neboť celý zákon měl 101 paragrafů a celý statut by tak zásahem do několika málo paragrafů dle něj zásadně změněn nebyl. Upozornil také na to, že obecní volební řád je zároveň volebním řádem do zemského sněmu, který tedy má právo do jeho nastavení promluvit.

S tím však nesouhlasil další řečník, kníže Ferdinand Lobkovic, který podobně jako Josef Krofta považoval za důležité, že přímo z Liberce nepřišly žádné zprávy o tom, že by někdo trval na změně tohoto konkrétního nastavení volebního řádu. Podle něj „není ani jedno usnešení minority, aneb něja-

⁷³ *Sněm království českého 1883–1889. 6. zasedání. Stenoprotokoly. 26. schůze 18. ledna 1889.* In: <https://www.psp.cz/eknih/1883skc/6/stenprot/026schuz/s026004.htm> [cit. 6. 3. 2020]

⁷⁴ Tamtéž.

⁷⁵ Tamtéž.

kého spolku, z kterého by se dalo souditi, že by část Libereckých obyvatelů si něčeho podobného přála“.⁷⁶

Situaci komplikovala také skutečnost, že se zasedání českého sněmu v této době neúčastnili němečtí poslanci, tedy ani poslanci zvolení za Liberec, kteří by byli nejvíce kompetentní vyjádřit se k náladám a požadavkům obyvatel Liberce. Na konci roku 1886 totiž zahájili němečtí poslanci českého zemského sněmu pasivní rezistenci poté, co byl smeten ze stolu jejich návrh na administrativní reformu, jež by vedla k vytvoření národnostně jednotných správních a soudních okresů a v pozdějším, upřesněném návrhu, už se dokonce výslovně hovořilo o vytvoření uzavřeného jazykového území.⁷⁷ Pasivní rezistenci němečtí poslanci ukončili až na začátku roku 1890,⁷⁸ takže jednání o novém libereckém obecním řádu v lednu 1889 se neúčastnili.

Stejně jako Josef Krofta i Ferdinand Lobkovic se odvolával na zachování autonomie a dále zdůraznil, že v těch případech, v nichž má dojít ke změně stávajícího obecního zřízení, jde o přání vlády, která se pro jejich změnu vyslovila. Požadavek volebního práva žen v Liberci v něm však obsažen nebyl, a proto se postavil na stranu toho tábora, který do libereckého návrhu zasahovat nechtěl. Tento tábor nakonec převážil nad tím, který v implikaci volebního práva žen do libereckého obecního řádu neviděl tak zásadní narušení autonomie. V konečném důsledku to tedy byly tyto výše zmíněné argumenty o autonomii, které vedly k tomu, že ani v novém obecním řádu nedošlo k žádnému výraznějšímu zásahu do nastavení volebního řádu. Městu původní model vyhovoval a český zemský sněm se to rozhodl respektovat.⁷⁹

Volební právo pro ženy se tedy do nového obecního řádu nedostalo, ale jednou z významných změn bylo zrušení konkrétního daňového cenzu, díky čemuž mohli nyní v Liberci volit všichni příslušníci obce mužského pohlaví, kteří měli rakouské státní občanství, bydleli na území obce a platili v obci ze

⁷⁶ Tamtéž.

⁷⁷ URBAN, Otto: *Česká společnost 1848–1918*. Praha 1982, s. 360–361.

⁷⁸ Tamtéž, s. 391–400.

⁷⁹ § 18, v němž bylo zakotveno volební právo jen pro osoby mužského pohlaví, a § 23, na jehož základě mělo být volební právo vykonáváno pouze osobně (*Gemeinde-Ordnung für die Stadt Reichenberg*, Reichenberg 1889, s. 9–11), které byly tím hlavním předmětem diskuze v zemském sněmu, byly schváleny v této podobě na téže schůzi 18. 1. 1889. Zbýlé další paragrafy byly ve druhém čtení již bez větších diskuzí (řešily se především jen chyby v tisku) schváleny. Návrh nového libereckého obecního zřízení byl přijat ve třetím čtení na schůzi o den později, tedy 19. 1. 1889. *Sněm království českého 1883–1889. 6. zasedání. Stenoprotokoly. 26. schůze 18. ledna 1889*. In: <https://www.psp.cz/eknih/1883skc/6/stenprot/026schuz/s026004.htm> [cit. 7. 3. 2020]; *Sněm království českého 1883–1889. 6. zasedání. Stenoprotokoly. 27. schůze 19. ledna 1889*. In: <https://www.psp.cz/eknih/1883skc/6/stenprot/027schuz/s027002.htm> [cit. 7. 3. 2020]

svého majetku, živnosti nebo příjmu přímou daň, aniž by byla specifikována její minimální výše.⁸⁰ I v obecním řádu z roku 1889 však jeden z paragrafů vylučoval z účasti ve volbách lidi, kteří žili z týdenní či denní mzdy,⁸¹ tzn. dělnictvo. Jelikož byl Liberec významnou průmyslovou metropolí, byl podíl dělnictva na celkovém počtu obyvatel města velmi vysoký. V šedesátých a sedmdesátých letech tvořili téměř 72 % obyvatel a byli tak nejpočetnější složkou libereckého obyvatelstva.⁸²

Většina obyvatel Liberce tak byla i na základě nového obecního řádu z účasti ve volbách vyloučena, a proto se nedá o výraznějším rozšiřování volební práva v tomto městě hovořit. To potvrzují i čísla, když ve volbách v roce 1889, které se konaly ještě podle starého obecního řádu, bylo volební právo přiznáno 2 635 obyvatelům Liberce a o rok později bylo voličů jen o tři více, tedy 2 638.⁸³ Jediné znatelné navýšení počtu voličů proběhlo v prvním sboru, kde mělo být na základě nového obecního řádu zapsáno minimálně 120 voličů,⁸⁴ což byl dvojnásobek oproti ustanovení starého řádu, který stanovoval minimální počet voličů pro první sbor na 60.⁸⁵

Jiné výraznější změny ve volebním řádu však vydáním nových statutů v roce 1889 neproběhly.⁸⁶ Jak již bylo zmíněno výše, tak zatímco ve většině jiných statutárních měst se mohly po revizi statutu zapojit do voleb i ženy, i když jen v zastoupení, tak v Liberci tuto možnost ani po roce 1889 neměly. Podobně na tom byly ženy i v Praze, neboť i v tamějším obecním řádu se v souvislosti s nárokem na volební právo hovoří výslovně jen o občanech mužského pohlaví.⁸⁷ V Čechách si tedy obě statutární města zachovala tato výrazná omezení až do konce existence monarchie, na Moravě však jediným takovým městem bylo Brno, kde taktéž ženy volit nemohly.⁸⁸ V Liberci byli

⁸⁰ *Gemeinde-Ordnung für die Stadt Reichenberg*. Reichenberg 1889, s. 10.

⁸¹ Tamtéž.

⁸² MELANOVÁ, M. a kol.: *Liberec*, s. 182.

⁸³ *Reichenberg in der Zeit*, s. 82.

⁸⁴ *Gemeinde-Ordnung für die Stadt Reichenberg*. Reichenberg 1889, s. 12.

⁸⁵ *Gemeinde-Ordnung für die Stadt Reichenberg*, s. 1. 1850, s. 13.

⁸⁶ Oproti předchozímu obecnímu řádu se však zvýšil počet zastupitelů. Zatímco obecní řád z roku 1850 stanovoval počet zastupitelů na 36, nový řád z roku 1889 jejich počet zvyšoval na 45. *Gemeinde-Ordnung für die Stadt Reichenberg*. Reichenberg 1889, s. 9.

⁸⁷ *Obecní řád královského hlavního města Prahy*, s. 15.

⁸⁸ KLADIWA, P. – POKLUDOVÁ, A. – KAFKOVÁ, R.: *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850–1914*. II. díl, 1. svazek. *Muži z radnice*. Ostrava 2008, s. 47.

dokonce nově vyloučení z účasti na volbách i čestní občané,⁸⁹ kteří byli přitom obecním řádem z roku 1850 řazeni do prvního sboru.⁹⁰

5 Závěr

Změny v libereckém volebním řádu nebyly tedy nijak zásadní. I když byl zrušen konkrétní daňový cenzus pro získání volebního práva, tak řada dřívějších omezení v platnosti zůstala a dokonce bylo přidáno i omezení navíc, když bylo volební právo odepřeno čestným občanům. Tím šel Liberec proti tehdejšímu trendům, neboť ve většině statutárních měst došlo vydáním nových statutů k demokratizaci volebního řádu. I tímto se tedy Liberec vymykal poměrům běžným v jiných statutárních městech v českých zemích a nastavením svého volebního řádu jak z roku 1850, tak z roku 1889 se podobal spíše nestatutárním obcím, především v systému dělení voličů do jednotlivých sborů a zároveň potvrzoval pravidlo, které platilo obecně pro průmyslové lokality: „hospodářsky významné město = větší majetková diferenciacie = užší skupina voličů v prvních dvou kuriích.“⁹¹ Zde uplatňovaný princip pro rozřazování voličů byl jednou z hlavních příčin nízké volební účasti. Jejím zvýšení nepomáhalo ani stanovení četnosti voleb, které se konaly každý rok a také až do roku 1885 nepřetržitá vláda německých liberálů bez existence skutečné opozice. Průměrné volební účasti zhruba 33 % v prvním půlstoletí fungování obecní samosprávy bylo dosaženo až díky aktivizaci libereckých voličů po vstupu německých nacionálů do liberecké komunální politiky v posledních 15 letech 19. století. Jedním z jejich hlavních hesel totiž byla ochrana německého charakteru města a udržení jeho pozice hlavního města Němců v Čechách.⁹² Na to voliči v době stále více silícího nacionalismu slyšeli a tento apel byl tedy tím hlavním důvodem, proč liberečtí voliči začali po roce 1885 chodit k volbám v mnohem vyšším počtu, ačkoliv k výraznějším změnám ve volebním řádu oproti předchozímu období prakticky nedošlo.

⁸⁹ *Gemeinde-Ordnung für die Stadt Reichenberg*. Reichenberg 1889, s. 7.

⁹⁰ *Gemeinde-Ordnung für die Stadt Reichenberg*, s. 1. 1850, s. 13.

⁹¹ KLADIWA, P.: *Obecní výbor Moravské Ostravy*, s. 31.

⁹² *Mitbürger!* Deutsche Volkszeitung, č. 124, 5. 5. 1892, s. 1.

RESUMÉ

KOMUNÁLNÍ VOLBY VE STATUTÁRNÍM MĚSTĚ LIBERCI VE DRUHÉ POLOVINĚ 19. STOLETÍ

Změnou správního systému v habsburské monarchii po revoluci z let 1848/1849 došlo mj. k vytvoření kategorie statutárních měst, které se řídily svými vlastními statuty a nikoliv obecním řádem platným pro všechna ostatní města. Jedním z trendů v rámci výzkumu obecních samospráv ve druhé polovině 19. století je analýza obecních voleb, tedy nastavení volebního systému, počtu oprávněných voličů, volební účasti apod. Od samého počátku patřil mezi statutární města i severočeský Liberec. Nastavením svého volebního řádu se však podobal spíše nestatutárním městům, když zde fungoval stejný systém pro dělení voličů do jednotlivých sborů, který způsoboval mnohem méně vyvážený poměr počtu voličů ve voličských sborech. To pak vedlo k nižší volební účasti, především ve třetím sboru, neboť hlasy voličů z tohoto sboru měly mnohem nižší váhu a ti tak prakticky neměli příliš velkou sílu výsledky voleb ovlivnit, a proto k volbám chodila jen menšina z nich. Nízkou volební účast způsobovala i četnost voleb, které se v Liberci konaly každý rok, a až do poloviny osmdesátých let neexistence alternativy vůči německým liberálům, kteří ovládali radnici. Změnu přinesl až vstup německých nacionalů do komunální politiky, kteří převzali v roce 1885 moc ve městě. Od té doby se volební účast výrazně zvýšila, ačkoliv ani vydáním nových statutů v roce 1889 nedošlo k žádným výraznějším změnám ve volebním řádu, v němž zůstala v platnosti omezení typická pro statuty z padesátých let, která se v nově vydaných obecních řádech jiných měst už většinou neobjevovala.

Klíčová slova: Liberec, statutární města, obecní řád, statut, volební systém, komunální volby, volební účast

SUMMARY*MUNICIPAL ELECTIONS IN THE STATUTORY CITY OF LIBEREC
IN THE SECOND HALF OF THE NINETEENTH CENTURY*

The change of the administrative system in the Habsburg monarchy after the 1848/1849 revolution led to, among other things, the establishment of the category of statutory cities, governed by their own statutes and not by the municipal regulations valid for all other cities. One of the trends in the research of municipal governments in the second half of the nineteenth century is to analyse municipal elections, namely the electoral system, the number of eligible voters, voter turnout, etc. The city of Liberec in northern Bohemia had been a statutory city since the very beginning. It, however, resembled non-statutory cities with its electoral rules, as it had the same system for dividing voters into bodies, which produced a much less balanced proportion of voters in electoral bodies. This led to lower voter turnout, specifically in the third body, as these votes had a much lower weight. The voters did not have much power to influence the election results, and therefore only a minority of them voted. Another contributing factor to the low turnout was the frequency of elections, which were held every year in Liberec, as well as the fact that no alternative to the German liberals, who controlled the city hall, was available until the mid-1880s. Change only came with the German nationalists, who entered the municipal politics and took over the city in 1885. The turnout then increased considerably, despite the fact that the new statutes released in 1889 did not bring any major changes to the electoral rules. Restrictions typical of the 1850s statutes remained in place, although they had mostly disappeared from the new municipal regulations of other cities.

Keywords: Liberec, Statutory Cities, Municipal Regulations, Statute, Electoral System, Municipal Elections, Turnout

Mgr. Barbora Dietrichová
Bezová 278
460 01 Liberec
Česká republika
e-mail: bara.dietrichova@seznam.cz